

Tarihyazımı, Hafıza, Aidiyet: Sözlü Tarih Yöntemi ve Türkiye’de Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme¹

Historiography, Memory, Belonging: An Appraisal on the Oral History Methodology and Its Use in Turkey

Faika ÇELİK²

Journal of Civilization Studies
Volume 7, Issue 1, pp. 34-47
June 2022
DOI: 10.52539/mad.1122934
Received: 29.05.2022
Accepted: 18.06.2022
© The Author(s) 2022
For reprints and permissions:
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mad>

Öz

Tarih disiplinin sınırlarını aşarak farklı sosyal ve beşerî bilim dalları tarafından da kullanılan sözlü tarih, yirminci yüzyılın en popüler veri toplama metotlarından biri olarak karşımıza çıkar. Sözlü tarihin özellikle 1970’lerden itibaren giderek yaygınlaşmasının sebebi yakın tarihi inceleyen araştırmacılara sunduğu potansiyellerle ilintilidir. Sözlü tarih henüz otobiyografilerini yazmamış liderlerin, yerel, ulusal ve uluslararası düzlemde karar verme merciinde bulunan seçilmiş ve atanmış bürokratların belgelenmemiş deneyimlerine erişim sağlayabilmeyi olanaklı kıldığı gibi işçiler, kadınlar, etnik azınlıklar, marjinal ve dezavantajlı grupların tarih anlatısında yer almasını mümkün kılmaktadır. Sözlü tarih 1970’lerden itibaren hem yaygınlaşmış hem de sıkça eleştirilmiştir. 1980’lerin sonundan itibaren gerek bu eleştiriler ve gerekse sosyal ve beşerî bilimlerdeki teorik tartışmalar neticesinde, sözlü tarih içinde farklı eğilim ve yorumlama biçimlerini barındıran ve birçok disiplinden beslenen yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrupa ve Kuzey Amerika’da 1960’ların sonunda ivme kazanmaya başlayan sözlü tarih Türkiye’de akademik literatüre eklenmesi 1990’ların başına rastlar. 1990’lardan bugüne kadar Türkiye’de sözlü tarihin gelişimine bakıldığında sözlü tarih çalışmalarının geçmişin daha kapsayıcı bir şekilde yazılmasını mümkün kılmak için farklı tarihsel zemin, olay ve aktörlere odaklandığını söylemek mümkündür. Fakat gerek Batı gerekse Batı dışı coğrafyalarda yapılan sözlü tarih çalışmaları ile kıyaslandığında, Türkiye’de sözlü tarihe dayanan akademik çalışmaların ve sözlü tarih projelerinin hem sayısal anlamda çok az hem de sözlü tarihin potansiyelini yansıtacak kadar konu ve yaklaşım çeşitliliğine sahip olmadığı gözlemlenir. Dolayısıyla, bu çalışma, bu konuda Türkiye içinde ve dışında üretilen literatürü eleştirel bir şekilde okuyarak, sözlü tarih yönteminin ne olduğunu, neden ortaya çıktığını, sözlü tarih çalışmalarının yıllar içinde nasıl ve neden dönüştüğünü ve son olarak sözlü tarih yönteminin günümüz Türkiye’sinin yakın tarih yazımında kullanımını inceleyecektir.

Anahtar Kelimeler: Sözlü Tarih, Hafıza, Tarihyazımı, Türkiye.

Abstract

Oral history, transcending the boundaries of the discipline of history, emerges as one of the most popular qualitative data collection methods of the twentieth century. Especially since the 1970s, there as on why oral history has become increasingly widespread and used within the various fields of social sciences and humanities is related to its potential for the reconstruction of the recent past. Oral history interviews not only allows to access the undocumented experiences of leaders, elected and appointed bureaucrats who were in decision-making bodies at the local, national and international level but also gives opportunity to

¹ Bu çalışmanın ilk hali 2018 yılında “Türkiye’de Sözlü Tarih Çalışmaları ve Sınırları: Bir Literatür Değerlendirmesi” başlığı ile İzmir Demokrasi Üniversitesi tarafından düzenlenen I. Uluslararası Sosyal Bilimlerde Kritik Tartışmalar Kongresi’nde sunulmuş ve bu sunum kongre bildiri kitabında yayınlanmıştır. Bkz. Türkiye’de Sözlü Tarih Çalışmaları ve Sınırları: Bir Literatür Değerlendirmesi. 1. Uluslararası Sosyal Bilimlerde Kritik Tartışmalar Kongresi’ne (The 1st International Conference on Critical Debates in Social Sciences - ICCDSS)(Tam Metin Bildiri/Sözlü Sunum) (Yayın No:4473526). Bu çalışma bildiri kitabında yayınlanmış tebliğden türetilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, faika.celik@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6615-668X

include voices and experiences of workers, women, ethnic minorities, marginalized and disadvantaged groups in the narrative of history. Oral history has not only been widely used but also stringently criticized since the 1970s. Since the end of the 1980s, as a result of the criticisms and the theoretical developments in humanities and social sciences, oral history has emerged as a method that contains different tendencies and interpretations and is nurtured by various disciplines. Oral history studies which started to gain momentum in Europe and North America in the 1960s was incorporated into the academic literature in Turkey in the early 1990s. Looking at the history of oral history in Turkey from the 1990s to the present, it is possible to argue that oral history studies focus on different historical backgrounds, events, and actors in order to write the past in a more inclusive way. However, when compared with the oral history studies conducted in both Western and non-Western geographies, it is observed that academic studies and oral history projects based on oral history in Turkey are both numerically very low and do not have enough subject diversity and plurality in approaches to reflect the potential of oral history. Thus, the purpose of this study is two folds: First, it examines what the oral history method is, why it emerged, how and why oral history studies transformed over years. Secondly, it maps out the landscape of oral history in Turkey. This study is based upon critical reading of the existing literature on oral history produced in Turkey and beyond.

Key Words: *Oral History, Memory, Historiography, Turkey.*

GİRİŞ

Tarih disiplinin sınırlarını aşarak farklı sosyal ve beşerî bilim dalları tarafından da kullanılan sözlü tarih, yirminci yüzyılın en popüler veri toplama metotlarından biri olarak karşımıza çıkar. Günümüzde bir araştırma yöntemi olarak sadece tarihçiler tarafından değil aynı zamanda sosyologlar, antropologlar, etnograflar, gazeteciler, arşiv ve müze küratörleri, halk sağlığı uzmanları, geriatristler, eğitim bilimciler gibi birçok farklı disiplin içerisinde yer alan akademisyenlerce kullanılmaktadır. Ayrıca sözlü tarihin kullanımı akademik dünya ile de sınırlı değildir. Toplumsal miras ve hafızayı ilgilendiren konularda ulusal ve yerel yönetimlerce desteklendiği gibi farklı konularda farkındalık yaratmak, bilinç kazandırmak için sivil toplum örgütleri ve aktivistlerce uygulanan bir yöntemdir (Abrams, 2016).

Sözlü tarih yönteminin bu kadar yaygın kullanılmasının nedenlerden bir tanesi araştırmacılara sunduğu olanaklarla ilintilidir. Zira sözlü tarih henüz otobiyografilerini yazmamış liderlerin, yerel, ulusal ve uluslararası düzlemde karar verme merciinde bulunan seçilmiş ve atanmış bürokratların belgelenmemiş deneyimlerine erişim sağlayabilmeyi olanaklı kıldığı gibi işçiler, kadınlar, etnik azınlıklar, marjinal ve dezavantajlı grupların tarih anlatısında yer almasını mümkün kılmaktadır. Sözlü tarih 1970'lerden itibaren hem yaygınlaşmış hem de eleştiri oklarının hedefi olmuştur. Zira 1970'lerden günümüze kadar sosyal ve beşerî bilimlerdeki teorik gelişmelerin iz düşümleri sözlü tarih yöntemiyle elde edilen verilerin nasıl analiz edilmesi dair bir dizi tartışmayı beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalar neticesinde hem sözlü tarih neden yapılır sorusuna verilen cevaplar çeşitlenmiş hem de sözlü tarih görüşmelerinden elde edilen verilerin nasıl değerlendirileceği konusunda önemli paradigma değişiklikleri olmuştur. Avrupa ve Kuzey Amerika'da 1960'larda ivme kazanmaya başlayan sözlü tarih Türkiye'de akademik literatüre eklenmesi 1990'ların başına rastlar. 1990'lardan bugüne kadar Türkiye'de sözlü tarihin tarihine bakıldığında sözlü tarih çalışmalarının geçmişin daha kapsayıcı bir şekilde yazılmasını mümkün kılmak için farklı zemin, olay ve aktörlere odaklandığını gözlemlenir. Fakat gerek Batı gerekse Batı dışı coğrafyalarda yapılan sözlü tarih çalışmaları ile kıyaslandığında, Türkiye'de sözlü tarihe dayanan akademik çalışmaların ve sözlü tarih projelerinin hem sayısal anlamda çok az hem de sözlü tarihin potansiyelini yansıtacak kadar konu ve yaklaşım çeşitliliğine sahip olmadığı gözlemlenir. Dolayısıyla, bu çalışma, bu konuda Türkiye içinde ve dışında üretilen literatürü eleştirel bir şekilde okuyarak, sözlü tarih yönteminin ne olduğunu, neden ortaya çıktığını, sözlü tarih çalışmalarının yıllar içinde nasıl ve neden dönüştüğünü ve son olarak sözlü tarih yönteminin günümüz Türkiye'sinin yakın tarih yazımında kullanımını inceleyecektir.

1. SÖZLÜ TARİH NEDİR?

Amerikalı tarihçi Lynn Abrams, sözlü tarihin 1960'tan itibaren yaygınlaşmasını bir taraftan mutluluk verici olarak değerlendirirken diğer taraftan "sözlü tarih" metodunun maksadının ötesinde

esnetilmiş olduğundan yakındır. Zira yakın tarih söz konusu olduğunda bir kişiyle yapılan hemen hemen her görüşmenin “sözlü tarih” olarak etiketlenmesinin doğru bir yaklaşım olmadığını belirtir (Abrams, 2016).

Sözlü tarihin anlaşılması için öncelikle sosyal bilimlerde görüşme yoluyla veri toplayan diğer teknikler arasındaki farkın belirlenmesinde fayda vardır. Her ne kadar derinlemesine mülakat sözlü tarihe çok yakın bir yöntem olarak düşünülse de derinlemesine mülakatta her zaman geçmişle ilgilenme söz konusu olmayabilir. Ayrıca derinlemesine görüşmeler konu veya sorun odaklı olma eğilimindeyken, sözlü tarih görüşmeleri genellikle katılımcının yaşamının geniş bir bölümünü kapsar. Böylece hem bireysel deneyimler anlaşılmaya çalışılır hem de bu deneyimler yaşandıkları tarihsel dönem ve zemin içerisine oturtularak değerlendirilir (Leavy, 2011: s.13). Ayrıca antropologların sıkça başvurduğu katılımcı gözlem metodu da görüşmeler içerebilir ve fakat bu görüşmelerde de her zaman geçmişi hatırlamaya yönelik değildir. (Abrams, 2016: s.2). Belki de kültürel antropologlarla sözlü tarihçiler arasındaki en temel fark, antropoloğun görüşmeleri tarihsel gerçekler için değil, bir toplum veya kültürün yapısını ve çeşitliliğini öğrenmek için kaydetmesidir. Böylece etnografik görüşme, bireylere tarihsel görgü tanıkları olarak değil, kültür veya gelenek taşıyıcıları olarak ses verir (Dunaway, 2018). Fakat sözlü tarihi görüşme yoluyla veri toplayan diğer nitel araştırma tekniklerinden ayıran en önemli özellik belleğe dayalı bu görüşmelerin görüşmeyi yapan kişi ve kuruluşlar tarafından arşivlenmesi, etik ve yasal sorumluluklar yerine getirildiğinde de bunların birer arşiv malzemesi olarak kamu kullanımına açılması prensibidir (Sommer ve Quinlan, 2018; Ritchie, 2015). Bu minvalde, D. Ritchie, “Doing Oral History” adlı kitabında şöyle der: “Sözlü tarih, kaydedilmiş görüşmeler yoluyla tarihi öneme sahip hatıraları ve kişisel yorumları toplar. Bir sözlü tarih görüşmesi, genellikle iyi hazırlanmış bir görüşmecinin görüşme yapılan kişiyi sorgulamasından ve görüşmelerini ses veya video formatında kaydetmesinden oluşur. Röportajın kayıtları kopyalanır, özetlenir veya indekslenir ve daha sonra bir kütüphaneye veya arşivlere yerleştirilir” (Ritchie, 2015: s.1). Dolayısıyla, sözlü tarihçiler, ideal olarak görüşmelerini yazıya dökmeye ve bunu kaynak kişiye okutturarak kendisinin yazılı onayını aldıktan sonra kamuya açma ilkesiyle araştırmalarını yürütürler. Bu ilke nedeniyle ki 1960’lardan beri görüşmelerin nasıl yapılacağı, nasıl arşivleneceği ve nasıl kullanıma açılacağına dair sözlü tarih uzmanları tarafından yüzlerce rehber kitapları hazırlanmış ve standartlar geliştirilmiştir (örnekler için bkz. Curtiss, Shumway ve Stepenson, 1973; Davis, Back ve MacLean, 1975; Baum, 1977; Brown, 1988; Yow, 2005; McConville ve Bryson, 2013).

Literatürün işaret ettiği gibi sözlü tarihin tanımı üretildiği toplumsal zemine, tarihsel döneme ve araştırmacının amacına göre farklılıklar gösterir (Freund ve Llewellyn, 2015: s.1). Bunun sebebi İkinci Dünya Savaşı ertesi tedavüle giren bu yöntemin statik kalmaması ile ilgilidir. Zira özellikle 1960’ardan günümüze kadar sosyal ve beşerî bilimlerdeki teorik gelişmelerin iz düşümleri hem sözlü tarihi farklı biçimlerde tanımlanmasına yol açmış hem de sözlü tarih yöntemiyle elde edilen verilerin nasıl analiz edilmesi dair bir dizi tartışmayı beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalar neticesinde hem sözlü tarih neden yapılır sorusuna verilen cevaplar çeşitlenmiş hem de sözlü tarih yöntemiyle elde edilen verilerin nasıl değerlendirileceği konusunda önemli paradigma değişiklikleri olmuştur (Thomson, 2007).

Sharpless’ın işaret ettiği gibi, 1940’ların sonunda Amerika Birleşik Devletleri’ndeki sözlü tarih, araştırmacıların siyasi elitlerin yazılı olmayan hatıralarının sözlü görüşmeler vasıtasıyla toplandığı bir arşiv uygulaması olarak başladı. Bu görüşmeler kopyalandı ve düzenlendi ve bazı durumlarda doğrulandı ve indekslendi. Kamuya açık arşivlerde saklanan ürünler, daha sonra tarihçiler tarafından bilgi için çıkarılacak ve geleneksel yazılı kaynaklardan elde edilen kanıtlarla birlikte bir argüman oluşturmak için kullanılacaktı. Bu dönemde sözlü tarih görüşmesi elde edilen veriler, olayları bizzat yaşamış kişilerin bakış açısıyla oluşturulmuş “şeffaf” bilgi kaynağı olarak görüldü (Sharpless, 2007).

1960’ların sonlarında başlayarak sosyal tarihe olan ilginin artmasıyla birlikte sözlü tarih, sıradan insanların günlük yaşamlarının yakın tarihin anlatısı içerisine dahil edilmesi konusunda cezbedici bir yöntem olarak görülmeye başlandı. Bu süreçte özellikle gerek Kuzey Amerika’da gerekse Avrupa’da kitlesel sosyal hareketlerin toplumu değiştirdiği bir dönemdi. Dolayısıyla sözlü tarih bu dönemde özellikle marjinal, madun ve dezavantajlı grupların yakın tarihini yeniden inşa etmek için gerek tarihçilere gerekse tarihsel odaklı çalışan diğer sosyal bilimcilere yeni bir pencere açtı. Bahsedilen dönemde sözlü tarih yöntemi “tarihi demokratikleştirmenin bir aracı” olarak görülüyordu (Grele, 2010; Thompson, 2017). Bu okumaya göre sözlü tarih, tarihin demokratikleşmesine en az iki şekilde katkıda bulunur deniyordu: Birincisi, sözlü tarih, çok çeşitli deneyimleri, anıları ve hikâyeleri belgelemeye yardımcı olur. İkincisi, sözlü tarih, herkesin tarihin bir parçası olarak kurgular ve bu tarihin yazılmasına da herkesin katılmasına izin verir (Freund ve Llewellyn, 2015). Sözlü tarihin “tarihi demokratikleştirme” fonksiyonunu öne çıkaran

değerlendirmelerde sözlü tarihin bir yöntem olduğu kabul edilmekle birlikte, sözlü tarihin en belirgin özelliğinin, tarihte gizli kalmış, sesi duyulmamış sıradan insanların büyük tarih anlatılarının kenarından merkezine çekebilme ve büyük tarih anlatılarını yeniden sorgulama potansiyelinin altı çiziliyordu. Bu minvalde sözlü tarih, özellikle Avrupa ve Kuzey Amerika’da, arşive çok az ulaşmış ya da arşiv belgelerinde daha çok reform edilmeye muhtaç ve gözetim altında tutulması gereken “toplumsal sorunlar” olarak resmedilmış grupların tarihsel tanıklıklarını ve hayat deneyimlerini belgelemek ve onların tarihteki rollerini yeniden inşa etmek için kullanılan güçlü yöntemlerden bir tanesi olarak kurgulanıyordu (Freund ve Llewellyn, 2015).

Her ne kadar 1960’ların sonunda başlayarak 1970’ler boyunca sözlü tarihin odak noktası siyasi karar alıcı elitlerden kadınların, azınlıkların, yoksulların ve işçi sınıfının yaşamlarına kaysa da sözlü tarih yöntemi ile elde edilen verilerin niçin kullanılacağı ve nasıl analiz edileceği konusunda büyük bir kırılma yaşanmaz. Bu dönemde sözlü tarih, Amerikalı tarihçi Ron Grele’nin tanımına başvurarak söyleyecek olursak “tarihi yeniden inşa etmek amacıyla geçmiş olaylara tanıklık etmiş katılımcılarla [yapılan] görüşme” olarak tanımlanır (Grele, 1996: s.63). Hemen hemen aynı yıllarda sözlü tarihin duayenlerinden Paul Thompson (2017) sözlü tarihin, araştırmacılara “yayınlanmış otobiyografiye oldukça benzer, ancak kapsam olarak çok daha geniş bir kaynak” sağladığını ifade ediyordu. Lynn Abrams 2016 yılında yayınladığı “Oral History Theory” kitabında bu tanımları sözlü tarih çalışmalarının 1960’lı yıllardan bu yana gelişimini göz önünde bulundurarak sınırlı bulur fakat tarih anlatısını daha fazla kanıt elde ederek ve/veya tarihte gizli kalmış sesleri ortaya çıkararak yeniden yapılandırma gündeminin hala birçok sözlü tarih araştırma projesi için birincil ve meşru bir motivasyon olduğunu belirtir (Abrams, 2016).

1980’lere geldiğinde – makalenin ilerleyen bölümlerinde daha ayrıntılı bir şekilde göreçeğimiz üzere – sözlü tarih çalışmaları içinde ciddi bir kırılma yaşanır. Bu süreçte sözlü tarih yöntemini kullanan araştırmacılar, Postmodernist kuramların etkisiyle, kişisel tanıklara başvurularak elde edilen sözlü tarih verilerinin geçmiş hakkında dolayımış bir bilgi deposu olarak görmekten imtina etmeğe başlarlar. Dolayısıyla yirminci yüzyılın başlarına geldiğinde sözlü tarihin- ve görüşülen kişilerin kullandığı anlatı yapılarının- geçmişte sadece “ne olduğu” hakkında değil, insanların geçmişteki olaylara ne tür anlamlar yüklediğini ve dolayısıyla geçmişin bugünü, bugünün geçmişi nasıl etkilediği konusunda daha incelikli analizler yapabilmek için kullanılabileceğini savundular. Bundan ötürü yirminci yüzyılın başlarında sözlü tarihin ne olduğu araştırmacıların yeni sorularını kapsayacak şekilde genişlemişti. Bu minvalde 2016 yılında yayınladığı çalışmasında Lynn Abrams (2016) “sözlü tarih araştırmalarında, uygulama ve teori – yapmak ve yorumlamak – iç içedir” diyordu. Zira Abraham’sın ifadesiyle “görüşme yapmak, geçmiş hakkında bilgi edinmenin pratik bir yoludur. Ama [görüşme] içinden [gerekli] malzemeyi ortaya çıkarma ve analiz etme sürecinde, sözlü tarih görüşmesi, sadece ne söylendiğini değil, aynı zamanda nasıl söylendiğini, neden söylendiğini ve söylenenin ne anlama geldiğini bulmamızı talep eden” bir tarihsel kaynaktır (Abrams, 2016: 1). Bundan ötürü Abrams “sözlü tarihi iki süreci kapsayan bir terim” olarak görür: Öncelikle “geçmiş hakkında bilgi almak için görüşmeler yapma ve kaydetme sürecidir. Ama sözlü tarih aynı zamanda yapılan görüşmenin ürünüdür, geçmiş olayların anlatsal anlatımıdır (the narrative account of past events). O zaman hem bir araştırma yürütme aracı hem de araştırma sürecinin sonucudur; başka bir deyişle hem kaydetme eylemi hem de üretilen kayıttır” (Abrams, 2016: 2).

Her ne kadar sözlü tarihin tanımı zaman içerisinde dönüşüme uğrasa da birçok araştırmacının hem fikir olduğu gibi sözlü tarih öncelikle kuralları belli bir araştırma yöntemidir. Sözlü tarih yöntemi kullanılarak elde edilen ve kayıt altına alınan görüşmeler birincil kaynak malzemesi olarak değerlendirilir (Sommer ve Quinlan, 2018). Bu görüşmeler ile bazen bir hayat hikayesi bazen ise tarihsel bir olaya tanık veya katılıma dair bilgiler kayıt altına alınır. Bu nedenle sözlü tarih sistematik bir planlama sürecini, elde edilecek bilgilerin derinliğine ve ayrıntılarına vurgu yapılması için önceden kapsamlı bir araştırmayı, etik kuralların ve telif haklarının dikkatli bir şekilde değerlendirilmesini ve görüşme yoluyla oluşturulmuş malzemenin hangi kayıt formatında korunup, uygun platformlar bulunduğunda araştırmacıların kullanımına açılacağına dair bir dizi mevzunun düşünülmesini gerektiren bir araştırma sürecini ihtiva eder (Sommer ve Quinlan, 2018). Fakat yukarıda belirtildiği üzere sözlü tarih yöntemi sadece görüşmeye giden süreci, görüşmenin kendisini değil aynı zamanda görüşme sonrası ortaya çıkmış malzemenin nasıl analiz edileceğini de kapsar.

2. SÖZLÜ TARİH YÖNTEMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Modern sözlü tarihçiler genellikle eski Çin ve Yunan tarihçilerini selefleri olarak gösterirler. Bu okumada antik dönem tarihçilerinin tarihi anlatılarını oluşturmak için büyük ölçüde görgü tanıklarının ifadelerinden yararlandıklarının altı çizilir. Aynı zamanda bazı sözlü tarihçiler sözlü anlatıların insan kültürlerindeki derin köklerini vurgulamak için Afrikalı ve yerli halkların hikâye geleneklerine işaret eder ve birçok kültür için sözlü aktarımın ritüellerin, yaşanmışlıkların ve kadim anlatıların nesilden nesile aktarmanın ve böylece bunları korumanın en önemli yolu olduğunu işaret ederler (Thompson, 2017). Fakat aynı literatür modern sözlü tarih çalışmalarının başlangıcını yirminci yüzyılın ilk yarısında görür. Fakat sözlü tarihe yönelişin zamanlaması ve aldığı yön ülkeden ülkeye değişim göstermektedir. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri’nde ilk kurumsal sözlü tarih projesi, 1948’de Columbia Üniversitesi’nde Allan Nevins tarafından başlatılmıştır. Bu projede Allan Nevins siyasetçilerin ve önemli endüstrilerin kuruluş ve oluşumlarında yer almış erkek girişimcilerin geçmişini belgelemek amacıyla yüzlerce sözlü tarih görüşmesi gerçekleştirmiş ve bunları kurduğu Sözlü Tarih Merkezi’nde arşivlemiştir. (<https://library.columbia.edu/libraries/ccoh.html>). İngiltere de ise 1950’lerde ve 1960’larda sözlü tarih öncüleri işçi sınıfının deneyimlerini kaydetmekle daha çok ilgilenmişlerdir (Smith, 2013) Her ne kadar sözlü tarih yönteminin başlangıcı ve gelişimi bir ülkeden diğerine farklılık gösterse de bu yöntemin İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkmasını iki temel sebeple açıklamak mümkündür. Bunlardan ilki mobil ses kayıt cihazlarının geliştirilmesi diğeri ise sıradan insanların deneyim ve bakış açılarını önemseyen bir tarih perspektifinin gerek Kıta Avrupa’sında gerekse Kuzey Amerika’da ivme kazanmasıdır.

19. Yüzyılın “pozitivist tarih” yazıcılığı 20. yüzyıl boyunca değişik tarih okullarınca ciddi eleştirilere maruz kalmış ve bu eleştiriler sonucunda hem tarih disiplinin konusu hem kaynakları hem de yönteminde çok çeşitli kırılmalar meydana gelmiştir. 19. yüzyılda yaygın olan pozitivist tarih anlayışına göre, tarihçi, tıpkı doğa ve fen bilimcilerin laboratuvarında çalıştığı gibi, arşivde çalışmalı ve arşivden elde ettiği belgelerden hareketle tarih yazmalı ve belge yoksa tarih yazmamalıydı. Bu düşünce okulunun en önemli temsilcilerinden olan Ranke, tarihçinin görevini; “olayları olduğu gibi anlatma ve aktarma biçimi” olarak tanımlamış; “*Nasılsa, öyle göstermek gerekir*” demişti. Böylece olgulara dayanan, belgelerle test edilebilen, nesnellik iddiası olan Rankeci tarih zamanla diğer Avrupa ülkelerinde de kabul görmüş kabaca yirminci yüzyılın ilk yarısına kadar en önemli tarih ekolü olarak tarih yazımı literatüründe yerini almıştır. Fakat yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren sadece belgelere dayanan, önemli olayları ve büyük liderleri konu edinen bu tekdüze tarih yazıcılığının yerini zamanla sıradan insanları, tutku ve zaafı ile birlikte, tarihin öznesi yapan “yeni tarih” anlayışı ortaya çıkmış ve bu anlayışla beraber yeni kaynaklar, yeni yöntemler tartışmaya açılmış ve tarih disiplini çok merkezli, çok yönlü bir biçimde gelişmiş ve gelişmeye devam etmektedir. İşte sözlü tarih yönteminin ortaya çıkışı ve ivme kazanması bu yeni tarih anlayışı ile de yakından ilgilidir.

3. SÖZLÜ TARİHE YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

Tarihçilerin uzun süre sözlü tarih yöntemi ile elde edilmiş verilere mesafeli yaklaştıklarını belirtmek maksadını aşan bir iddia olmasa gerek. İkinci Dünya Savaşı ertesi tedavüle girmesinden 1970’lerin sonuna kadar sözlü tarih yöntemi özellikle Kuzey Amerika ve İngiltere’de azımsanmayacak bir yol kat etmişti. Hem sözlü tarih arşivleri kurulmaya başlamış, hem de sözlü tarih yöntemi kullanılarak yapılan araştırmalar yayınlanmaya başlamıştı. Bu minvalde 1978 yılında İngiliz tarihçi Paul Thompson tarafından yayınlanan “Geçmişin Sesi: Sözlü Tarih” kitabını zikretmek gerekir. Thompson, 1970’lerden itibaren gerek yaptığı yayınlar gerekse verdiği konferanslar aracılığıyla sözlü tarihin bir araştırma metodu olarak geçerliliğini ve değerini savunuyordu. “Geçmişin Sesi: Sözlü Tarih” kitabında Thompson, öncelikle tarih öncesi çağlardan on dokuzuncu yüzyıla kadar önemli olaylara katılmış ya da tanık olmuş kişilerin söylediklerinin tarih anlatılarında nasıl kullanıldığını gösteriyor ve bu tanıklarının tarihin en önemli kaynakları arasında olduğunun altını çiziyordu. Fakat on dokuzuncu yüzyılda akademik tarih disiplininin ortaya çıkması ve kurumsallaşması ile sözlü kaynakların tarih disiplini içinde giderek marjinalleştiğini, yazılı belgelerin ve arşiv araştırmasının incelenmeye başladığını söylüyordu. Dolayısıyla aslında modern sözlü tarih hareketinin kökünün eski çağlara kadar gittiğini ama on dokuzuncu yüzyılda bir kırılmaya uğradığını belirtiyordu. Thompson’a göre sözlü tarih “...yeni kanıtlar getirerek, odağı değiştirerek ve yeni araştırma alanları açarak, tarihçilerin bazı varsayımlarına ve kabul edilen yargılarına meydan okuyarak, şimdiye kadar görmezden gelinen grupları tanıyarak, [tarih disiplini içinde] kümülatif bir dönüşüm sürecini başla[tmış]tır.” (Thompson, 2017: 7) Böylece tarihsel yazının kapsamı genişlemiş, zenginleşmiş

ve aynı zamanda verdiği sosyal mesaj da değişmiştir. Thompson'ın ifadesine başvurarak söyleyecek olursak sözlü tarih yönteminin kullanılmasıyla tarih daha “demokratik” hale gelmiştir (Thompson, 2017: 7).

Thompson'un 1978 yılında böylesi “savunmacı” bir üslup takınmasının sebebi aslında sözlü tarih yönteminin 1960'ların sonundan itibaren ciddi eleştirilere maruz kalması ile ilgiliydi. Bu eleştirilerin merkezinde sözlü tarih yönteminin hafızaya dayalı olduğu için güvenilir olmadığı savı vardı. Zira geleneksel tarihçilere göre hafıza yaşlanma ile bozuluyor ve yaşlı insanlar çoğu zaman geçmişlerine nostaljik yaklaşıyorlardı. Bunun yanı sıra hafızaya dayalı anlatıların toplumsal bellekten de etkilendiğinin göz ardı edilemeyeceği öne sürülüyordu. Aynı zamanda hafızaya dayalı sözlü tarih mülakatlarının gerek araştırmacının gerekse görüşmecinin önyargılarından etkilenebileceğini dolayısıyla sözlü tarih yöntemine dayalı verilerin objektif olamayacağı öne sürülüyordu. Son bir eleştiride seçilen görüşmecilerin çalışılan mevzuda toplumun büyük çoğunluğunu yansıtıp yansıtmadığı yani temsil sorunuordu. Özün özü, birçok tarihçiye göre tarihsel araştırmanın merkezinde belgenin olduğu bir dönemde, sözlü tarih esas olarak doğrulanabilecek ve sayılabilecek veriler üretmiyordu. Titizlikle test edilebilecek bir metodoloji değildi. Böylece köşeye sıkıştırılmış, öncü sözlü tarihçiler bu eleştirilere cevap vermek için sosyal bilimlerin diğer disiplinleriyle iş birliğine gittiler. Psikoloji'den hafızanın yanılması ve yanlılığının nasıl sorgulanacağını ve görüşmecinin hatırlama üzerindeki rolünün nasıl irdeleneceğine dair tartışmaların yakın okumasını yapıp, kendi pratiklerinde kullanmaya başladılar. Sosyolojiden temsili örnekleme yönteminin kurallarını benimsediler. En önemlisi de hafızaya dayalı görüşmelerden elde ettikleri kaynakları yazılı belgeleri göz ardı etmeden ve hatta onları tamamlayacak şekilde kullandılar. Son olarak, 1960'ların sonlarından itibaren kullandıkları metodolojiyi eleştirilere cevap verecek şekilde sistematikleştirmek adına sözlü tarih rehber kitapları ve standartlar hazırladılar (Abrams, 2010: 5; Shopes, 2014: 258–259).

Bu gelişmelere paralel olarak 1980'lere geldiğinde bazı sözlü tarihçiler sözlü tarihi yeniden tanımladılar. Bu bağlamda İtalyan tarihçi Luisa Passerini tarafından 1979 yılında yayınlanan “Work, Ideology and Consensus under Italian Fascism” isimli makale literatürde dönüm noktalarından bir tanesi olarak kabul edilir. Bu makalede, Passerini o döneme kadar yapılmış sözlü tarih çalışmalarını hem tarihsel araştırmada kullanılabilirliğini göstermeleri hem de görmezden gelinen tarihsel deneyim alanlarına odaklanarak tarihsel araştırmanın sınırlarını genişletmelerinden dolayı başarılı bulur. Fakat aynı zamanda sözlü tarih yöntemini kullanan araştırmacılarını sözlü tarihi sadece olgusal verileri bulmanın ve belge odaklı tarihi beslenmenin ve zenginleştirmenin ötesinde analitik bir yöntem olarak kullanmaya davet eder. Passerini'ye göre önemli olan sözlü anlatıların gerçek önemini anlamaktır. O'na göre “*Her şeyden önce, sözlü tarihin hammaddesinin sadece olgusal ifadelerden ibaret olmadığını, aynı zamanda kültürün bir ifadesi ve temsili olduğunu ve bu nedenle sadece ... anlatıları değil, aynı zamanda hafızanın boyutlarını, ideolojiyi ve bilinç altındaki arzuları da içerdiğini[n]*” göz ardı edilmemesi gerekir (Passerini, 1979: 104). Yine ilk olarak 1979 yayımlanan İtalyan sözlü tarihçi Alessandro Portelli'nin “What Makes Oral History Different” adlı makalesi de sözlü tarih çalışmalarındaki dönüşüm için önemli bir örnek olarak düşünülür. Burada Portelli belleği güvenilir bir tarih kaynağı olarak gören ve dolayısıyla sözlü tarih yöntemini kıyasıya eleştiren araştırmacılara karşı sözlü tarihin kendine has özelliklerini – “sözlü olma, anlatı formunda olma, belleğin “farklı inanılrlığı,” görüşmeci ile görüşen arasındaki ilişki – tarih yazımında sorundan çok bir kaynak olarak görünmesi gerektiğini savunur (Portelli, 2009; Perks ve Thomson, 2015: 4).

Avrupa'da Portelli ve Passerini'nin çalışmaları ve Kuzey Amerika'da Frisch (1991) ve Grele (1991) gibi sözlü tarihçilerin yayımları sözlü tarihin sosyal bilimlerden “kültüre yöneliş” in habercisidir aslında. 1980'lerden itibaren sözlü tarih, betimleme ve olgusal bilgi toplama yoluyla yararlı materyal üretirken, sözlü tarih anlatısının kendisi, insanların geçmişle ilgili öznel deneyimlerini şimdiki zamanın prizması aracılığıyla ifade etmelerinin bir yolu olarak görüldü. Ron Grele bunu şöyle ifade ediyordu: “*Mülakatlar bize sadece ne olduğunu değil, insanların ne olduğunu düşündüklerini ve olanları nasıl içselleştirip yorumladıklarını*” da anlatır (Grele, 1991: 245). Dolayısıyla, sözlü tarihçiler bu noktadan sonra bir sözlü tarih görüşmesi sırasında ve sonrasında ortaya çıkan öznellik, bellek, dilin kullanımı, anlatı yapıları, görüşmeci ve görüşen arasında iktidar ilişkilerini ve iletişim biçimlerini anlamak için özellikle post-modern antropoloji, nitel analize dayalı sosyoloji, hafıza çalışmaları ve feminist kuramdan faydalandılar. Özün özü bu tartışmalar sözlü tarih yöntemi ile elde edilmiş verilerin olgu bulmanın ötesinde bir yöne evirdi. Sözlü tarihçiler için hafıza artık açılması gereken metodolojik bir kaygı değil bilakis

çalışılması gereken bir konu haline geldi. Zira yakın dönem tarihçileri hafızayı merkeze alarak sadece neyin hatırlandığını değil, hatırlananlara verilen anlamları da çalışabilirdi.

Bir önemli gelişme de sözlü tarih görüşmelerini yürütmenin “doğru yolu” etrafındaki genişleyen tartışma etrafında görüldü. 1970’lerin ve 1980’lerin el kitaplarında benimsenen beyaz, erkek, batılı yaklaşımdan 1990’larda, farklı kültürlerle uygun görüşme stratejileri geliştirmesi konusunda daha fazla duyarlılık geliştirildi (Perks, 2003). Kültürel antropologların çalışmalarından yararlanarak, sözlü tarih yöntemi kullanan araştırmacıların etkili bir görüşme yapmak için yerel hiyerarşileri, görgü kurallarını ve görüşme yapılan gruba ait hassas konuların farkında olmaları gerektiği üzerinde duruldu (Thomson, 1998).

1990’lara gelindiğinde sözlü tarih artık rüştünü ispatlamış bir veri toplama yöntemi olarak dünyanın hemen her yerinde uygulanır hale gelmişti. Bugün sözlü tarih, çok sayıda akademik disiplinde uygulayıcısı olan ve aynı zamanda yararlılığı kabul görmüş bir öğretim aracı olarak karşımıza çıkar. Dünyanın hemen her yerinde üniversitelerin lisans eğitimlerinde sözlü tarih dersleri verildiği gibi Kuzey Amerika ve Avrupa’da sözlü tarih alanında lisansüstü dereceleri verilmektedir. Uluslararası platformda, sözlü tarihçiler 1996 yılında kurulan Uluslararası Sözlü Tarih Derneği (IOHA) çatısı altında bir araya gelmektedirler. Bu dernek her coğrafi bölgeden bir temsilci seçilerek oluşturulmuş bir komisyonla yönetilmekte olup, her iki yılda bir dünyanın çeşitli illerinde uluslararası sözlü tarih çalışmaları konferansı düzenlemekte ve aynı zamanda hem İngilizce hem İspanyolca yayın yapan “Words and Silences/Palabras y Silencios” isimli dergiyi basmaktadır. IOHA gerek yaptığı konferanslar gerekse yayınladığı dergi aracılığıyla dünyanın farklı coğrafyalarında sözlü tarih çalışması yapanların fikir alverişinde bulunmasını sağlamaktadır. Alistair Thomson, bu konferanslarda sunulan bildirimlerin artık sözlü tarih çalışmalarının merkezinin sadece Kuzey Amerika ve Avrupa olmadığını hatta özellikle Latin Amerikalı tarihçilerin yaptıkları daha ziyade siyasi olay odaklı çalışmalarla Avrupa ve Kuzey Amerika sözlü tarih hegemonyasına meydan okuduklarını belirtir (Thomson, 1998).

Her ne kadar İkinci Dünya Savaşı sonrası uygulanmaya başlandığından günümüze kadar sözlü tarih yöntemi içerisinde yukarıda ana hatlarını çizmeye çalıştığımız paradigma değişimleri olsa, sözlü tarih yöntemi dünyanın farklı coğrafyalarında farklı konuları tarih yazımında görünür kullanmak için kullanılsa da Amerikalı tarihçi Ronald Ritchie’nin (2015) söylediği üzere, temel görüşme becerileri sözlü tarih yöntemi için temel olmaya devam etmektedir. Aynı zamanda bu görüşmeyi yapmanın temel kriterlerinde de büyük değişiklikler olmamıştır. Görüşmecinin görüşmeye gitmeden görüşmeci ve görüşme yapacağı konu hakkında titiz bir araştırma süreci, kayıt alacağı ekipmanların kullanımına hâkim olması, akıllıca oluşturulmuş açık uçlu sorular, güvenli bir ilişki kurmak için dikkatlice dinlemek ve mülakat verenin kültürel kodlarına ve hassasiyet noktalarına dikkat etmek hala sözlü tarih görüşmesi yapmanın temel prensipleri arasında yer almaktadır.

İlk olarak Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere’de tedavüle giren sözlü tarih yöntemi bugün yakın tarih araştırmalarında dünyanın hemen her yerinde uygulanan görüşmeye dayalı bir veri toplama metodu olarak karşımıza çıkmaktadır. Başlangıcından bu yana sözlü tarih araştırmacıları kullandıkları yöntemin etkinliği ve güvenilirliği hakkında eleştiriler almışlar ve bu nedenle hem sözlü tarihin ne olduğunu hem de bu yöntemin amacını, metodolojik prensiplerini ve elde edilen verilerin nasıl yorumlanabileceğini süreç içinde dönüştürmüşlerdir (Thomson, 1998, 2007; K’Meyer, 2006; Abrams, 2016; Shopes, 2019). Çalışmanın bundan sonraki kısmında sözlü tarih çalışmaları içindeki dönüşümlere işaret edilecektir.

4. TÜRKİYE’DE TARİHYAZIMI VE SÖZLÜ TARİH

Sözlü tarih yönteminin Türkiye’de araştırmacıların gündemine girmesi 1990’lı yıllara tekabül eder (Öztürkmen, 2001). Türkiye’de sözlü tarih literatürü, Tarih Vakfı’nın sözlü tarihin duayeni olarak görülen İngiliz sosyal bilimci Paul Thompson’ı da davet ederek 1993 yılında gerçekleştirdiği I. Sözlü Tarih Atölyesi’ni Türkiye’de sözlü tarih yönteminin akademik ve kurumsal olarak kullanılmaya başlamasında milat olarak görür. Fakat yine aynı literatürde kadim sözlü anlatım geleneğinden faydalanılarak yapılan çalışmaların Türk yazın hayatında azımsanmayacak öneme sahip olduğunun altı çizilir. Örneğin Celal Metin (2002), “Sözlü Tarih ve Türkiye’deki Gelişimi” adlı makalesinde bizdeki sözlü tarih çalışmalarının köklerinin izini sürerken Osmanlı tarih yazma geleneğinden halkevlerine kadar sözlü anlatım geleneğini nasıl tarih yazıcılığı içinde kullanıldığını göstermeye çalışır. Buna ilaveten 1993 yılına değin Türkiye coğrafyasında etnografik yöntemin, derinlemesine görüşme tekniğinin, saha araştırmalarının kullanıldığı birçok tarihi, sosyolojik ve antropolojik çalışmalardan örnekler verir ki bunların bazıları sözlü tarih

yönteminin tarih anlatısında kullanımının prototipleri olarak düşünmek mümkündür. Fakat yine de 1993 senesinde Tarih Vakfı tarafından I. Sözlü Tarih Atölyesi'nin düzenlenmesi sözlü tarihin Türkiye'de bir yöntem olarak tarih yazıcılığında kullanılabilirliğine dair akademik tartışmaların başlamasında ve zamanla kurumsallaşmasında bir donum noktası olarak değerlendirmek yanlış olmaz. Bu atölyenin devamında yapılan çalışmalarla 1999'da Thompson'ın "Voice of the Past" kitabı *Geçmişin Sesi* olarak Türkçe'ye çevrilmiş; aynı yıl Leyla Neyzi'nin "İstanbul'u Hatırlamak ve Unutmak" adlı çalışması yayımlanmıştır. Bunları Esra Danacıoğlu'nun "Geçmişin İzi: Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz" (2001) kitabı yayınlanması takip etmiştir. Thompson'un eserinden sonra yerel tarih çalışmalarında temel eserlerden kabul edilen David E. Kyvig ve Myron A. Marty tarafından kaleme alınan *Nearby History*, "Yanıbaşımızdaki Tarih" (2000), Stephen Caunce'un "Oral History and the Local Historian" adlı eseri de *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi* (2001) olarak Türkçeye çevrilip, yayımlanmıştır. Bahsedilen çalışmalar dışında Tarih Vakfı, "Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar: Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları Konferansı"nı 26-27 Eylül 2003 tarihinde gerçekleştirmiş ve bu konferansta sunulan bildiriler 2006 yılında da kitap olarak yayımlanmıştır (İlyasoğlu ve Kayacan, 2006).

Tarih Vakfının dışında Türkiye'de kurum bazında sözlü tarihi ilk ele alanlar İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Merkezi ve Kadın Eserleri Kütüphanesi'dir. 1994-1995 yılları arasında Kadın Eserleri Kütüphanesi tarafından yürütölen "Kadın Eserleri Kütüphanesi Kadın Sözlü Tarih Çalışmaları Pilot Projesi" sözlü tarih yaklaşımının kadın tarihi araştırmalarında nasıl kullanılabileceğini tartışmak amacıyla farklı disiplinlerden araştırmacıları bir araya getirmiştir. Düzenlenen atölyeler aracılığıyla sözlü tarih yönteminin kapsamı ve prensipleri tartışılmış ve 1923 yılından önce doğmuş, çeşitli meslek gruplarından 14 kadın ile görüşmeler yapılmıştır. Ancak bu görüşmeler kayıt altına alınsa da bunlar üzerine henüz bir yayın yapılmamıştır (Öztürkmen, 2001).

Dolayısıyla resmi ve geleneksel tarih yazımının dışarıda bıraktığı konular 1990'ların ortalarından itibaren sözlü tarih çalışmalarına konu edilmeye başlanmış, pek çok konuda vatandaşların tanıklıklarına başvuru yapılan çalışmalar yürütölmüştür. 1990'lı yılların ortalarından günümüze kadar geçen süreçte sözlü tarih yöntemi kullanılarak Türkiye'de üretilen çalışmalara bakıldığında bu çalışmaların üç kaynaktan beslendiği görülür: Üniversitelerde yapılan çalışmalar, sivil toplum örgütlerince yapılan çalışmalar ve 2010'lu yıllardan itibaren yerel yönetimlerce desteklenen çalışmalar.

Üniversitelerde yapılan çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda Boğaziçi Üniversitesi'nde Arzu Öztürkmen tarafından düzenlenen kongreler ve verilen sözlü tarih dersleri önemlidir. Örneğin Arzu Öztürkmen ve Günhan Danışman koordinatörlüğünde ve Boğaziçi Üniversitesi ev sahipliğinde düzenlenen ve çeşitli dillerde (Türkçe, İngilizce ve İspanyolca) sunumların yapıldığı XI. Uluslararası Sözlü Tarih Konferansı Türkiye'de sözlü tarih yönteminin daha yakından tanınması açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Aynı şekilde Sabancı Üniversitesi'nde Leyla Neyzi gerek verdiği dersler, konferanslar, yürüttüğü projeler ve yaptığı yayınlar ile Türkiye'de sözlü tarih çalışmalarının gelişiminde önemli bir rol oynamıştır (Neyzi, 1999/ 2004/ 2014). Neyzi'nin içinde yürütücü olarak yer aldığı projelerin tanıtımları ve 2009 yılından beri lisans ve lisansüstü düzeyde verdiği sözlü tarih derslerinde öğrencileri tarafından yapılan sözlü tarih görüşmelerinden kesitleri Sabancı Üniversitesi web portalı üzerinden kamuya paylaşılmaktadır (<http://myweb.sabanciuniv.edu/neyzi/>). Burçe Çelik'in yürütücülüğünü üstlendiği ve Londra'da Loughborough Üniversitesi tarafından desteklenen "Kadınların Medyası, Kadınların Hafızası" sözlü tarih yöntemi kullanılarak yapılan en son projelerden biri olarak karşımıza çıkar. Türkiye'nin altı farklı şehrinde ikamet eden, farklı sınıf, eğitim, yaş, yaşam tarzından gelen kadınların hayat hikâyelerinin kayıt altına alındığı projedeki amaç hem kadınların gündelik hayat deneyimlerindeki dönüşümleri anlamak hem de Türkiye'nin yakın tarihindeki siyasal ve ekonomik değişimlerin kadın hayatlarını nasıl etkilediği ve dönüştürdüğünü sorgulamaktır. Projenin çıktıları henüz bir yayına dönüşmemiz olsa da görüşmelerin ses kayıtları ve transkripsiyonlarına <https://www.bizimhikayemiz.org> adresinden ulaşmak mümkün. Bu minvalde "Kadınların Medyası, Kadınların Hafızası" isimli proje yeni teknolojilerin sözlü tarih görüşmelerinin arşivlenmesini ve etik sorumluluklar çerçevesinde araştırmacıların kullanımına açılmasını göstermesi açısından önemli bir girişim. Zira İlker Dereli ve Zeynep Akıncı 2021 yılında yayınladıkları ve Türkiye'de farklı kurum ve kuruluşlarca 1995 – 2021 yılları arasında tamamlanan 81 sözlü tarih projesini analiz ettikleri makalelerinde araştırma sürecinde yaşadıkları en büyük engelin proje detayları ve çıktılarına ulaşma konusunda olduğunu söylerler. Dolayısıyla alanın gelişmesi açısından sözlü tarih yöntemi kullanılarak yapılan görüşmelerin Amerika, Kanada, Avusturalya ve diğer Avrupa örneklerinde olduğu gibi

ses (ve / veya görüntü) kayıtlarının ve görüşme dökümlerinin dijital ortamda paylaşılması gerektiğinin altını çizerek. Bu minvalde en güncel örnek olarak Amerikan Kongre Kütüphanesi sözlü tarih arşivini ve Story Corps’u verirler (Dere ve Akıncı, 2021).

Üniversitelerin sözlü tarih çalışmalarında oynadığı rol sadece yapılan projelerle veya düzenlenen konferanslarla sınırlı değil elbette. Bu bağlamda birçok üniversitede sözlü tarih yöntemi kullanılarak yapılan tez çalışmalarının altını çizmek önem arz etmektedir (Dere, 2019). Ayrıca 2000’li yıllardan itibaren birçok akademisyen sözlü tarih yöntemini kullanarak çalışmalar yayınlamıştır. Bu çalışmaların hepsini burada zikretmek bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Zaten hale hazırda böylesi bir bibliyografya çalışmaları yayınlanmıştır (Dere, 2019). O nedenle biz makalede tematik anlamda ortaya çıkan bazı eğilimlerin altını çizmekle yetindik. Türkiye’de akademisyenlerce yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde kadın ve çocuk deneyimleri (Durakbaşa ve İlyasoğlu, 2001; Çakır, 2006; Bora, 2005; Akal, 2003; Göğüş Tan, 2007; Beyinli, 2014; Erzene, Aydınöğlü ve Yalçın, 2015), cumhuriyet kurumları ve bu kurumlarda eğitim görenlerin, çalışanların, kurucuların deneyimleri (Göğüş Tan, 2007; Özyürek, 2006; Akşit, 2005; Sağlam, 2012; Erbaş, 2017, GüzelMumyalmaz, 2015), milli bayram kutlamaları (Öztürkmen, 2001), nüfus mübadeleleri ve göçler (Böke, 2006; Mortan ve Sarfati, 2014), kent tarihi ve kentsel deneyimler (Şenol Cantek, 2003; Erdoğan, 2002; Yüceer, 2005), etnik ve dini kimlikler (İlyasoğlu, 1994; Neyzi, 2002; Çağlayan, 2007, Özgen, 2003, Özateşler, 2014, Yilgür 2016, Dizman, 2016) ve işçi hareketleri ve grevler (Aydın, 2010; 2015; Şafak, 2012) işlenen ana konular olarak karşımıza çıkmaktadır. Az da olsa kırsala dair çalışmalar da mevcuttur (Hart, 2007; Candan, 2007; Evered, 2011). Bu tematik çalışmaların yanı sıra sözlü tarih yönteminin tarihsel gelişimi, amaçları ve Türkiye’de farklı alanların (özellikle kadın çalışmaları ve tarih eğitimi) genişlemesinde sözlü tarih yönteminin oynayabileceği roller üzerine değerlendirmeler de yayımlanmıştır (örnekler için bkz. Danacıoğlu, 2001, Öztürkmen, 2001; Metin, 2002; İlyasoğlu, 2006; Neyzi, 2010; Akçalı ve Aslan, 2012.)

1980’lerden itibaren, kamusal alanın genişlemesi, özel medya kuruluşlarının ortaya çıkması, birçok sivil toplum örgütünün kurulması yakın tarihe olan ilginin artması ile birleşince bu sivil toplum örgütlerinin önemli bir kısmı sözlü tarih projelerini destekler hale gelmişlerdir. Bu bağlamda yukarıda da belirtildiği üzere 1991 yılında kurulan Tarih Vakfı, sözlü tarih yönteminin Türkiye’ye tanıtılmasında ve ivme kazanmasında gerek sözlü tarih çalışmaları düzenleyerek ve gerekse birçok telif ve tercüme sözlü tarih kitabı ve kılavuzu yayınlayarak önemli bir rol oynamıştır. Tarih Vakfı sadece düzenlediği konferanslar, yaptığı yayınlar ve hazırladığı sözlü tarih kılavuzu ile değil aynı zamanda çeşitli sözlü tarih projeleri yürütücülüğünü üstlenerek ya da paydaş olarak Türkiye’de sözlü tarih yönteminin gelişimine katkıda bulunmuştur. İlk olarak 1998 yılında yürütülen “Cumhuriyet’in Anıları: Sözlü Tarih ve Belgesel Film Projesi”ni “Tarihe Bin Canlı Tanık Projesi”, “Akdeniz Sesleri: Akdeniz Kentlerinde Sözlü Tarih ve Kültürel Pratikler Projesi,” “Belleklerdeki İstanbul” ve “Sessiz Bir Geçmişten Sesler: Afrika kökenli “Türk” Olmanın Dünü ve Bugünü” projeleri takip etmiştir (Dere ve Akıncı, 2021). Ne var ki bu projeler kapsamında yapılan görüşmelerin tamamına ya da bir kısmına vakfın ya da projelerin web siteleri aracılığıyla ulaşmak an için mümkün değildir.

Bilindiği üzere 1990’lardan bu yana Türkiye’de birçok STK kültürel kimlikler ekseninde örgütlenmiştir. Kültürel kimlik temelinde örgütlenen bu STK’lardan bazıları yakın tarihlerini yeniden inşa etmek için sözlü tarih projeleri yapmışlardır (örneğin Bozcaada Yerel Tarih Müzesi, Kırım Tatarları Araştırma Topluluğu). Ayrıca 1980 sonrasında, özel medyanın genişlemesi, özel olarak finanse edilen sanat ve kültür merkezlerinin ve müzelerin kurulması ile birlikte gazeteciler, belgesel film yapımcıları ve müze uzmanları sözlü tarihle ilgilenmeye başlamışlar ve bunlardan bazıları bulgularını kitaplaştırmışlardır (Neyzi, 2010; Dere ve Akıncı, 2021). Belgesel Sinemacılar Birliği (BSM), Bilim ve Sanat Vakfı (BİSAV); Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TÜSTAV), İlmî Etüdler Derneği (İLEM) ve TMMOB Mimarlar Odası sözlü tarihin Türkiye’de gelişmesine katkı sağlayan diğer önemli kurumlardır. 2010 yılından itibaren ise STK’lar ve meslek odalarının yanı sıra yerel yönetimler sözlü tarih çalışmalarını patronize etmeye başlamışlardır. Beykoz (Alpman, 2008), Küçükçekmece, Seferihisar (Erciyes, 2013), Kuşadası (Eskin, 2015), Çankırı (Metin E., 2007), Sultanbeyli, Çekmeköy, Pamukova (Yaman, 2015), Arnavutköy (Yılmaz, 2014), Bodrum (Çoban, 2012), Nilüfer (Ulutaş, 2014) gibi kent ve ilçelerin sözlü tarih yöntemiyle oluşturulan kent tarihleri ilgili yerel yönetimlerin desteğiyle yayınlanmıştır.

SONUÇ

Sözlü tarihin özellikle 1970’lerden itibaren bu kadar yaygınlaşmasının sebebi yakın tarihi inceleyen araştırmacılara sunduğu olanaklarla ilintilidir. Sözlü tarih henüz otobiyografilerini yazmamış liderlerin, yerel, ulusal ve uluslararası düzlemde karar verme merciinde bulunan seçilmiş ve atanmış bürokratların belgelenmemiş deneyimlerine erişim sağlayabilmeyi olanaklı kıldığı gibi işçiler, kadınlar, etnik azınlıklar, marjinal ve dezavantajlı grupların tarih anlatısında yer almasını mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla iktidarın merkezinde yer alanların tarihsel anlatısını zenginleştirdiği gibi toplumun kenarında konumlandırılmış olanların tarihsel anlatının öznesi haline getirmeyi de olanaklı kılmaktadır. Dahası sözlü tarih görüşmeleri resmî belgelerde kaydedilmeyen evlenmek, çocuk sahibi olmak, zorunlu ve isteğe bağlı şekilde göç etmek, savaş veya toplama kamplarında ölümle yüzleşmek gibi tarihsel deneyimin detaylarını keşfetme ve bu olayların öznel anlamlarını sorgulama konusunda göz ardı edilmeyecek veriler sunar.

Sözlü tarih 1970’lerden itibaren hem yaygınlaşmış hem de eleştiri oklarının hedefi olmuştur. Bu eleştirilerin temelinde hafızanın güvenilirliği, görüşme ilişkisinin doğası, sözlü tarih yöntemi ile elde edilen kaynakların objektif olup olmayacağı gibi konular vardır. Aslında daha genel ifadeyle hafıza ve tarih, geçmiş ve şimdi arasındaki ilişki sorgulanmıştır. Bu eleştirileri karşılamak üzere sözlü tarihçiler öncelikle sosyal ve beşerî bilimlerin görüşme tekniğiyle veri elde eden diğer disiplinlerinden faydalanmışlar ve bu dönemde oluşturdukları standartlarla sözlü tarih yöntemini sistematikleştirmişlerdir. Ve bu dönemde sözlü tarihi özellikle yerleşik arşivlerin sessiz olduğu yerlerde bilgi sağlamak üzere ve/veya belgeye dayalı tarihçiliği zenginleştirmek üzere kullanmışlardır. Aslında sözlü tarih yöntemini “daha çok tarih” için kullanmak hala sözlü tarihçiler için en önemli motivasyon kaynağıdır. Fakat 1980’lere gelindiğinde sözlü tarihçilerden bazıları sözlü tarih görüşmelerini yükselen post modern, post-yapısalcı okumaların etkisiyle farklı şekilde değerlendirmeye başlamışlardır. Kaydettikleri anlatıları artık sadece geçmişle ilgili olgusal bilgi havuzları olarak değil, görüşme anında ve diyalojik (monolojik olmayan) bir formatta inşa edilen anlatılar olarak tanımlamaya başlamışlardır. Bu anlatıları analiz etmek için hem bu anlatıların kaynağı olan hafızayı çalışmalarının merkezine almışlar hem de görüşmeci ve görüşen kişi arasındaki dinamiklerin elde ettikleri verileri nasıl etkilediğini kritik bir şekilde değerlendirmeye başlamışlardır. Dolayısıyla 1980’lerin sonundan itibaren sözlü tarih içinde farklı eğilim ve yorumlama biçimlerini barındıran gerek akademide gerekse akademi dışında birçok uygulayıcısı olan, çok amaçlı ve birçok disiplinden beslenen yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye’de de sözlü tarihin serüvenine bakıldığında ise sözlü tarih çalışmalarının geniş bir yelpazeyi kapsayacak şekilde genişlediği yani geçmişin daha kapsayıcı ve çeşitli portrelerini sunabilmek için geleneksel tarih çalışmalarında yer verilmeyen alanları kapsamaya çalıştığı gözlenebilmektedir. Sözlü tarih mülakatlarının arşivleri pek çok kurumun bünyesinde mevcut olup, sözlü tarih yöntemiyle elde edilmiş verilerden kesitler kitaplar, makaleler, müze sergileri, web siteleri ve belgesel filmler aracılığıyla paylaşılıyor hale gelmiştir. Fakat Amerika Birleşik Devletleri (Grele, 1996; Dunaway, 2018; K’Meyer, 2006), Kanada (Freund ve Llewellyn, 2015). İngiltere (Perks, 2003), İtalya (Foot, 1998) gibi Batı ülkelerinde ya da Brezilya (Carey, 2017) ya da Çin (Li, 2020) gibi Batı dışı coğrafyalarda yapılan sözlü tarih çalışmaları ile kıyaslandığında, Türkiye sözlü tarihe dayanan akademik çalışmalar ve sözlü tarih projeleri hem sayısal anlamda çok az hem de sözlü tarihin potansiyelini yansıtabilecek kadar konu çeşitliliğine sahip değildir. Zira çalışmalara genel olarak bakıldığında sözlü tarih yönteminin özellikle yerel tarih, kurum tarihi, kadın tarihi, göç konularını aydınlanmakta kullanıldığı görülür. Bu minvalde örneğin Türkiye’nin yakın tarihini şekillendirmiş ulusal ve uluslararası düzeyde meydana gelmiş siyasi olayların toplumun farklı kesimlerince nasıl deneyimlendiği ve yorumlandığını gösteren *geniş katılımlı* sözlü tarih arşivleri oluşturulmayı ve bu arşivlerin analizinden oluşan sözlü tarih çalışmaları henüz yapılmayı beklemektedir. Aynı zamanda Türkiye’nin siyasi, ekonomik, entelektüel, bilimsel, teknolojik ve sanayii coğrafyasının gelişiminde önemli rol oynamış kişilerin hayat hikayelerinin toplandığı sözlü tarih görüşmelerinin arşivlerini oluşturmak yeni yeni araştırmacıların gündemine girmiş bulunmaktadır. Bu durum elbette sözlü tarih yönteminin Türkiye’ye ancak 1990’lı yıllarda araştırmacıların gündemine girmesi ile açıklanabilir. Fakat bu yöntemi kullanarak yapılacak yakın tarih çalışmalarına gerek resmi gerekse özel kurumlar tarafından yeterince bütçe ayrılmaması da önemli bir sebep olarak düşünülebilir (Dere ve Akıncı, 2021). Ayrıca Türkiye’nin belli üniversiteleri dışında (örneğin Boğaziçi Ü., Sabancı Ü., MSGSÜ, Marmara Ü., Muğla Ü., İstanbul Ü., Yıldız Ü.) sözlü tarih dersleri üniversitelerin lisans ve lisansüstü eğitim müfredatında yer almamaktadır. Son olarak da son yirmi yılda yaşanan dijital dönüşüm düşünüldüğünde hali hazırda tamamlanmış sözlü tarih projelerinden elde edilen verilerin yeni teknolojiler kullanılarak ve mümkün olduğunca farklı ürünle geniş kitlelere tanıtılmaması sözlü tarih yönteminin genç kuşak

araştırmacılarca uygulanmasını güçleştirmektedir. 1990’lu yıllardan beri Türkiye’de sözlü tarih yöntemi kullanılarak yapılan yayınların sayısı artmış olmakla birlikte, farklı kurum ve kuruluşlarca oluşturulmuş sözlü tarih arşivlerine ulaşmakta ciddi sıkıntılar mevcuttur (Dere ve Akıncı, 2021). Türkiye’de sözlü tarihin ne olduğu, niçin kullanıldığı, potansiyelleri konusunda farkındalık oluşmuş fakat ses (ve/veya) görüntü kayıtlarının olduğu, bu kayıtların transkripte edilip, indekslendiği ve gerekli yasal ve etik zorunluların tamamlandıktan sonra dijital platformlarda araştırmacıların kullanımına sunulduğu sözlü tarih arşivlerinin sayısı oldukça azdır.

Aynı zamanda sözlü tarih üzerine yapılan akademik araştırmalar ile STK ve yerel yönetimler tarafından yürütülen projeler arasında nitelik açısından önemli farklar mevcuttur. STK’lar ve yerel yönetimlerce desteklenen birçok çalışmada sözlü tarih mülakat ve transkripsiyonla eş görülmüş ve bu çalışmalar genellikle kısa bir tanıtım yazısının ardından transkripte edilen mülakatlar olarak yayınlanmıştır. Buna karşın akademik yayınların birçoğunda bu mülakatlar sözlü tarih ve hafıza çalışmaları alanında teorik ve metodolojik tartışmalar ekseninde okunmuş, mülakatların içeriklerinin yanı sıra temsil, inşa, yorumlama, hafıza ve öznel, unutmama ve hatırlamanın siyaseti gibi karmaşık konular çerçevesinde sorgulanmıştır (Neyzi, 2010: 450). Dolayısıyla her ne kadar 1990’ların ortalarından günümüze kadar birçok sözlü tarih projesi yapılmışsa da Türkiye’de sözlü tarih yönteminin yakın tarih yazımının sınırlarını genişletmesi konusunda henüz kat edeceği epey yol vardır. Çünkü sözlü tarih hala büyük oranda ciddi bir metodolojik eğitim, teorik alt yapı gerektiren, sözlü tarih arşivlerinin de tıpkı yazılı kaynakları içeren arşiv belgeleri gibi kritik okumalarının yapılması gerektiğine vurgu yapan, özellikle anlatan, anlatılan ve anlatıyı kaydeden araştırmacı arasındaki dinamikleri sorgulayan bir yöntem değil de içgüdü ve yeteneğe dayanarak geçmişe dair görüşme yapma olarak kurgulanmaktadır.

KAYNAKÇA

- ABRAMS, L. (2016). *Oral History Theory*. London: Routledge.
- AKÇALI, A. A. ve Aslan, E. (2012). Tarih Öğretiminin İyileştirilmesi Yolunda Alternatif Bir Yöntem: Sözlü Tarih. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20(2), ss.669-688.
- ALPMAN, N. (2008). *Yüzyıllık Beykoz Hikayeleri: Beykoz Sözlü Tarihi*. İstanbul: Beykoz Belediyesi.
- AKAL, E. (2003). *Kızıl Feministler: Bir Sözlü Tarih Çalışması*. İstanbul: TÜSTAV Yayınları.
- AKŞİT, E. E. (2005). *Kızların Sessizliği: Kız Enstitülerinin Uzun Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- AYDIN, Z. (2015). *Grevden İşgale Singer Eylemleri(1964-1967-1969)*. İstanbul: Sosyal Tarih.
- AYDIN, Z. (2010). *Kanunsuz Bir Grevin Öyküsü Kavel: 1963*. İstanbul: Sosyal Tarih.
- BAUM, W. K. (1977). *Transcribing and Editing Oral History*. Nashville: American Association for Stateve Local History.
- BEYİNLİ, G. (2014). *Elleri Tılsımlı: Modern Türkiye’de Ebelik*. Ankara: Ayizi Yayınları.
- BORA, A. (2005). *Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- BÖKE, P. (2006). *İzmir 1919-1922: Tanıklıklar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- BROWN, C. S. (1988). *Like it Was: A Complete Guide To Writing Oral History*. New York: Teachers and Writers Collaborative.
- CANDAN, A. B. (2007). Remembering A Nine-Thousand-Year-Old Site. E. Özyürek içinde *The Politics of Public Memory in Turkey* (ss. 70-94). Syracuse: Syracuse University Press.
- CAREY, D. (2017). *Oral History in Latin America: Unlocking The Spoken Archive*. New York: Routledge.
- CAUNCE, S. (2001). *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*, (B. B. Can ve A. Yalçınkaya, Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- CURTISS, R. D., Shumway, G. L. ve Shirley E. Stepenson, (Eds.). (1973). *A Guide For Oral History*. Fullerton: California State University
- ÇAĞLAYAN, H. (2007). *Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar: Kürt Hareketinde Kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÇAKIR, S. (2013). *Erkek Kulübünde Siyaset: Kadın Parlamenterlerle Sözlü Tarih*. İstanbul: Versus Kitap.
- ÇOBAN, C. (2012). *Belleklerde Yaşayan Bodrum*. İstanbul: P-Kitap.
- DANACIOĞLU, E. (2001). *Geçmişin İzi: Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- DAVIS, C., Back, K. ve MacLean, K. (1975). *From Tape To Type: An Oral History Manual And Workbook*. Oral History Office, Sangamon State University.
- DERE, İ. ve Akıncı, Z. Y. (2021). Türkiye’de Kurum ve Kuruluşların Yaptıkları Sözlü Tarih Projelerinin Analizi. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 46, ss.379-400.
- DERE, İ. (2019). Sözlü Tarihin Kaynakları: Bir Bibliyografya Çalışması. *Tarihyazımı*, 1(1), ss.79-122.
- DİZMAN, İ. (2016). *Adı Başka Acı Başka: Karadeniz’in Son Ermenilerinden Harut Usta*. İstanbul: İletişim.
- DUNAWAY, D. K. (2018). The Development Of Oral History in the United States: The Evolution Toward Interdisciplinary. *Revista Tempo e Argumento*, 10(24), ss.115-135.
- DURAKBAŞA, A. ve İLYASOĞLU, A. (2001). Formation of Gender Identities in Republican Turkey And Women’s Narratives As Transmitters of ‘Her story’ of Modernization. *Journal of Social History*, 35 (1), ss.195-203.
- ERBAŞ, H. (2017). *Bir Cumhuriyet Çınarı Sözlü Tanıklıklarla Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nin 75 Yılı*. İstanbul: İş Bankası Kültür.
- ERCİYAS, S. (2013). *Seferihisar’in çınarları 1. İzmir: Seferihisar Belediyesi*.
- ERDOĞAN, N. (Ed.). (2002). *Yoksulluk Halleri: Türkiye’de Yoksulluğun Toplumsal Görünümleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- ERZENE D. E., Aydınoğlu, N. ve Yalçın, Y. (2015). *Cumhuriyet’ten Günümüze İzmir’in Kadın Siyasetçileri: Kadın Milletvekilleri ve Belediye Başkanları ile Sözlü Tarih*. İzmir: İzmir Üniversitesi.
- ESKİN, Ş. (2015). *Kuşadası: Kent ve insan söyleşileri 2 Kadın Sohbetleri*. İstanbul: Kalkedon.
- EVERED, K. T. (2011). Traditional Ecologies of the Opium Poppy And Oral History in Rural Turkey. *Geographical Review*, 101(2), ss.164-182.
- FOOT, J. M. (1998). Words, Songs And Books. Oral History in Italy. A Review And Discussion. *Journal of Modern Italian Studies*, 3(2), ss.164-174.
- FREUND, A.ve LLEWELLYN, K. R. (2015). *The Canadian Oral History Reader*. Montreal: McGill-Queen’s Press.
- FRISCH, M. (1990). *A Shared Authority: Essays On The Craft And Meaning Of Oral And Public History*. New York: Suny Press.
- GÖĞÜŞ Tan, M., Şahin, Ö., Sever, M., ve Bora, A. (2007). *Cumhuriyet’te Çocuklular*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- GRELE, R. (1996). Directions for Oral History in the United States D. Dunaway ve W. Baum içinde *Oral History An Interdisciplinary Anthology*(2nd ed), (62-84).Walnut Creek: Alta Mira Press.
- GRELE, R. J. (2010). *Envelopes of Sound: The Art Of Oral History*. New York: Prager.
- GÜZEL Mummyakmaz, H. (2015). Bir Devlet Teşekkülü: Yozgat Tekel Bira Fabrikası. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, 22 (22), ss.145-166.
- HART, K. (2007). Weaving Modernity, Commercializing Carpets: Collective Memory and Contested Tradition E. Özyürek, içinde *The Politics of Public Memory in Turkey* (16-39). Syracuse: Syracuse University Press.
- İLYASOĞLU, A. (1994). *Örtülü Kimlik*. İstanbul: Metis Yayınları.
- İLYASOĞLU, A. (2006). Türkiye Kadın Tarihinin Araştırılmasında Yöntem Sorunları ve Sözlü Tarih Yöntemi. *Kadın Çalışmaları Dergisi*, 1(3), ss.94-101.
- İLYASOĞLU, A. ve Kayacan, G. (Yay. Haz.). (2006). *Kuşaklar, Deneyimler, Tanıklıklar: Türkiye’de Sözlü Tarih Çalışmaları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- K’MEYER, T. E. (2006). Oral History Method and Theory Today—A Review Essay and Commentary. *The Register of the Kentucky Historical Society*, 104(3/4), ss.685–698.
- KYVIG, D. E. Ve Marty, M. A. (2000). *Yanbaşımızdaki Tarih*. (N. Özsoy. Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- LEAVY, P. (2011). *Oral History: Understanding Qualitative Research*. Oxford: Oxford University.
- LI, N. (2020). History, Memory, and Identity: Oral History in China. *The Oral History Review*, 47(1), ss.26-51.
- MCCONVILLE, S. ve Bryson, A. (2013). *The Routledge Guide to Interviewing: Oral History, Social Enquiry And Investigation*. London: Routledge.
- METİN, E. (Ed.). (2007). *Geçmiş Zaman İstasyonu 1: Sözlü Tarih Treni*. Çankırı: Çankırı Belediyesi Gençlik Meclisi.
- METİN, C. (2002). Sözlü Tarih ve Türkiye’deki Gelişimi. *Türk Kültürü*, XL (469), ss.288-298.
- MORTAN, K. ve Sarfati, M. (2014). *Vatan Olan Gurbet II: Avustralya’ya İşçi Göçünün 45. Yılı*. İstanbul: İş Bankası Kültür.
- NEYZİ, L. (1999). *İstanbul’da Hatırlamak ve Unutmak: Birey, Bellek ve Aidiyet*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- NEYZİ, L. (2004). *Ben Kimim? Türkiye’de Sözlü Tarih, Kimlik Ve Öznellik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- NEYZİ, L. (2010). Oral History And Memory Studies in Turkey. Kerslake, C., Öktem, K., ve Robins, P. İçinde *Turkey’s Engagement With Modernity Conflict And Change in The Twentieth Century*, (443 - 460). London: Palgrave Macmillan.
- NEYZİ, L. (2014). *Nasıl Hatırlıyoruz. Türkiye’de Bellek Çalışmaları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- PASSERINI, Luisa (1979). Work, Ideology, and Consensus under Italian Fascism. *History Workshop Journal*, (8)1, ss.84–92.
- PERKS, R. (2003). Into the Mainstream: the Challenge of Oral History in Britain in the 21st century. *História Oral*, 6, ss.55-68.
- PORTELLI, A. (2009). “What Makes Oral History Different”. In *Oral history, oral culture, and Italian Americans*, New York: Palgrave Macmillan, 21-30.
- RITCHIE, D. A. (2015). *Doing Oral History*. New York: Oxford University.
- ÖZATEŞLER, G. (2014). *Gypsy Stigma and Exclusion in Turkey, 1970: The Social Dynamics Of Exclusionary Violence*. Berlin: Springer.
- ÖZGEN, H.N. (2003). *Van-Özalp ve 33 Kurşun Olayı: Toplumsal Hafızanın Hatırlama ve Unutma Biçimleri*. İstanbul: TÜSTAV Yayınları.
- ÖZTÜRKMEN, A. (2001). Sözlü Tarih: Yeni Bir Disiplinin Cazibesi. *Toplum ve Bilim* 91, ss.115-121.
- ÖZTÜRKMEN, A. (2001). Celebrating National Holidays in Turkey: History and Memory. *New Perspectives on Turkey*, 25, 47-75.
- ÖZYÜREK, E. (2006). *Nostalgia for The Modern: State Secularism and Everyday Politics in Turkey*. Durham: Duke University Press.
- SAĞLAM, M. (2012). Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi’nin Kuruluş Süreci Üzerine Bir Sözlü Tarih Denemesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 45 (2), ss.275-296.
- SHARPLESS, R. (2007). The History of Oral History. T. Charlton, L. Myers ve R. Sharpless içinde *History Of Oral History: Foundations and Methodology*. Lanham: Alta Mira Press.
- SHOPES, L. (2014) “Insights and Oversights”: Reflections on the Documentary Tradition and the Theoretical Turn in Oral History, *The Oral History Review*, 41(2), ss.257-268.
- SMITH, G. (2013). A Short History of the Oral History Society, c. 1973–2013. *Wroclawski Rocznik Historii Mówionej*, (03), ss.93-129.
- SOMMER, B. W., ve Quinlan, M. K. (2018). *The Oral History Manual*. Washington DC: Rowman ve Littlefield.
- ŞENOL Cantek, L. F. (2016). “Yaban” Lar ve Yerliler Başkent Olma Sürecinde Ankara. İstanbul: İletişim Yayınları.
- THOMPSON, P. (1999). *Geçmişin Sesi: Sözlü Tarih*. (Ş. Layıkel, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı.
- THOMPSON, P. (2017). *The Voice of The Past: Oral History* (4th ed.) Oxford: Oxford University.
- THOMSON, A. (1998). Fifty Years On: An International Perspective on Oral History. *The Journal of American History*, 85(2), ss.581-595.
- THOMSON, A. (2007). Four Paradigm Transformations in Oral History. *The Oral History Review*, 34(1), 49-70.
- TOSH, J. (1997). *Tarihin Peşinde*. (Ö. Arıkan, Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ULUTAŞ, O. (2014). *Nilüfer’in Hikâyesi*. Bursa: Nilüfer Belediyesi.
- YAMAN, H. ZAN N. U., GÜRSOY S., AYÖZEN Z. (2015). *Bir Zamanlar Pamukova 1940-1960*. Sakarya: Pamukova Kaymakamlığı Yayınları.
- YILGÜR, E. (2016). *Roman Tütün İşçileri*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- YILMAZ, N., Pamuk A. (2014). *Geçmişin Sesinden Arnavutköy: Savaşın ve Göçün Çocukları*. İstanbul: Arnavutköy Belediyesi.
- YOW, V. R. (2005). *Recording Oral History: A Guide for The Humanities and Social Sciences*. Walnut Creek, CA: Alta Mira.
- YÜCEER, S. (2005). *Tanıkların Anlatularıyla Bursa Tarihi: Sözlü Tarih Arşivi 1919-1938*. Bursa: Uludağ Üniversitesi.